

דף שבועי

בס"ד

פרשת האזינו, תשפ"ז, מספר 1685

אב, אם, בן ביולוגי או בן מאומץ - על המטאפורות בשירת האזינו נעמה גולן

של העם נשלל ממנו התואר הזה, והוא מכונה "לא בְּנִי" (פס' ה). שלילת הכינוי "בנים" משתלבת בדפוס רחב יותר של שלילות כינויים בשירה: השדים שלהם העם זובח מכונים "לא אֱלֹהִים" (פס' יז), ובפסוק כא מתוארים האלילים שישראל עובדים אותם כ"לא-אל" וישראל מכונים "לא-עם". השאלה אם עם ישראל מתואר כבניו של ה' או שמא נשלל ממנו כינוי זה נוגעת בשאלת יסוד מרכזית ומהותית: האם מערכת היחסים בין הקב"ה לישראל מוצגת כקשר מותנה, אשר עלול להתבטל בעקבות חטאי העם, או שמא מדובר בקשר שאינו ניתן להתרה, כשם שאב אינו חדל להיות אב לבנו. השירה אינה מכריעה באופן חד-משמעי בין שתי האפשרויות, ובכך מותירה את המתח ביניהן בעינו.

לצד מטאפורת האב, מתואר הא-ל בשירת האזינו גם באמצעות מטאפורה נוספת ומפתיעה: מטאפורת האם.² בפסוק יג מתואר הא-ל כאם מסורה המניקה את בנה: "וַיִּנְקֶהוּ דְּבַשׁ מִסֶּלַע וְשֶׁמֶן מִחֶלְמִישׁ צִיּוֹר". במקום החלב הא-ל מתואר כמי שמניק את עמו בדבש ובשמן. גם מקומות שצפויים היו להיות שוממים כמו סלע, ציור וחלמיש, הניבו מאכלים מזינים ומשובחים. המטאפורה של ההנקה מתארת האכלה שיש בה קרבה, אינטימיות וחום אימהי. האם דואגת לתינוק היונק במסירות ובטוטאליות ואינה יכולה לעזוב אותו. השימוש במטאפורה זו מציג את הקשר בין עם ישראל לא-ל כיחסים קרובים ואינטימיים, ואפילו כיחסים שיש בהם תלות הדדית. אישה מניקה יודעת שכשם שהתינוק זקוק לה, גם היא זקוקה לתינוקה. באמצעות השימוש במטאפורה ההנקה נרמזת הטענה ליחסים הדדים בין עם ישראל לקב"ה. כשם שעם ישראל זקוק לא-לוהיו, כך גם הא-ל זקוק לבנו.

בפסוק יח המטאפורה האימהית מעמיקה: מן השלב של ההנקה עוברת השירה אל השלב הראשוני יותר של יצירת החיים – הלידה. הא-ל מתואר כאם יולדת: "צֹרֹר יִלְדֶּךָ תִּשִּׂי וְתִשָּׁכַח אֶל-מֶחְלָךְךָ". השימוש

בשירת האזינו המטאפורות ממלאות תפקיד מרכזי בעיצוב מערכת היחסים המורכבת בין הקב"ה לעם ישראל. חוקרים שונים הצביעו על כך שתפקידה של המטאפורה אינו רק בגדר אמצעי ספרותי אשר מקשט את היצירה, אלא בעזרת המטאפורה אנו בונים, מחדשים ומפרקים את המציאות שבה אנו חיים. המטאפורות משמשות אותנו בחשיבה השגרתית ובשיח היומיומי ולא רק בתחום הספרות והרטוריקה.¹ כדי לפרש כראוי את המטאפורה עלינו לשאוף להסיק את מלוא משמעותה. בדבריי אבקש להדגים כיצד התבוננות במטאפורות השונות בשירת האזינו שופכת אור על תוכן השירה ועל מערכת היחסים בין הקב"ה לעם ישראל.

אחת המטאפורות המרכזיות שבאמצעותן מעוצבת מערכת יחסים זו היא מטאפורת האב והבן. אולם עיון בשירה מגלה כי מטאפורה זו אינה מוצגת באופן אחיד, אלא בתוך השירה ניתן לזהות מסורות שונות ואף מנוגדות. הא-ל מוצג כאביו של עם ישראל: "הֲלוֹא הוּא אֲבִיךָ קִנְךָ הוּא עֲשֶׂךָ וְיִלְנְךָ" (דב' לב:ו), ועם ישראל מתואר כבנו: "כִּי דֹר תִּהְפֹּכֶת הִמָּה בְּנִים לֹא-אֲמָן בָּם" (דב' לב:כ). המטאפורה של אב ובן מתארת קשר ניצחי בלתי ניתן לשינוי, אולם בהמשך השירה מתנפץ רעיון זה, כאשר בעקבות השחתת דרכו

* ד"ר נעמה גולן היא מרצה בחוג למקרא במכללת סמינר הקיבוצים ובאוניברסיטת בר-אילן.

מאמר זה מוקדש ליאיר מנדל, גיסי האהוב, מ"פ במילואים, שנפצע בלבנון מרחפן נפץ, מחלים ומתמודד בגבורה מעוררת השראה.

1 המחקר על המטפורות נוטה להדגיש את תפקידה הקוגניטיביים. חוקרי קוגניציה רואים בתופעת המטאפורה מפתח להבנת הפעילות הקוגניטיבית של משתמשי השפה. לדעתם, מטאפורה היא תהליך קוגניטיבי, תופעה מושגית של העברת מבנה מתחום אחד לתחום אחר. התעמקות בתופעת המטאפורה חושפת אפוא את הלך הרוח של משתמשי השפה. הבלשנות הקוגניטיבית מציעה יסודות תיאורטיים וכלים אנליטיים לבחינת נושא זה. ראו: G. Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors We Live By* (Chicago: University of Chicago Press); G. Lakoff and M. Turner, *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor* (Chicago: University of Chicago Press); E. R. MacCormac, *A Cognitive Theory of Metaphor*, Cambridge, 1985.

2 תיאור האל כאב וכאם מופיע גם בהמנון חיתי אשר מהלל את האל תְּלַפִּינוּ ומציגו כאב ואם. ראו: James B. Pritchard (ed.), *Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament*, 3rd ed. with supplement, Princeton, N.J.: Princeton University Press 1969, p. 397.

מטאפורת הילד המאומץ, ניתן להסביר את הנוסח השונה שמופיע בתרגום השבעים לפסוק י'. בנוסח המסורה נאמר: "יִמְצְאוּהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתֵהוּ יִלֵּל יִשְׁמֹן" ואילו בתרגום השבעים מופיע הנוסח הבא: **αὐτάρκησεν αὐτὸν ἐν γῇ ἐρήμῳ, ἐν δίψει καύματος ἐν ἀνδρῷ** [=סיפק את צרכיו בארץ מדבר, בצמא של חום בארץ יבשה]. במקום "יִמְצְאוּהוּ" (מצ"א, בניין קל) משקף תרגום השבעים קריאה של "יִמְצְאוּהוּ" (בניין הפעיל), במשמעות של סיפק צרכיו. נראה כי באמצעות שינוי זה ביקש המתרגם ליישב את הסתירה העולה מצירוף שתי התפיסות המטאפוריות הסותרות. באמצעות שינוי הפועל מ"מצא" ל"המציא/סיפק" הכריע התרגום לטובת מטאפורת הבן הביולוגי וביטל את מטאפורת האימוץ. הא-ל אינו מתואר כמי שמוצא את עמו במדבר, אלא כאב הדואג לכל צרכיו של בנו המצוי במדבר. בצורה דומה תרגם גם אונקלוס: "סופק צוריקהון", במשמעות של סיפק צורכי העם ולא של מציאתו במדבר.

אולם נראה כי אין צורך להכריע בין שתי המסורות. כדרכה של השירה, מופיעות זו לצד זו מטאפורות שונות ולעיתים אף סותרות.⁴ המטאפורה של הילד הביולוגי מדגישה את הקשר בין האב והאם לבנם כקשר דם; הילד מתואר כבשר משרם ממש, ואילו המסורת של הילד המאומץ מדגישה את אלמנט הבחירה: בניגוד לילד ביולוגי, הילד המאומץ הוא ילד שהוריו בחרו בו מרצונם.

העיון במטאפורות ההוריות בשירת האזינו מלמד כי השירה אינה מבקשת להכריע בין הקולות השונים העולים ממנה, אלא מקיימת ביניהם מתח מכונן. מחד גיסא, היא מציגה את ישראל כבנו של ה', וה' מתואר כאב וכאם, ומאידך גיסא, היא מכנה אותם "לא בְּנִי", ובכך מציבה סימן שאלה על מערכת היחסים בניהם. מתח דומה מתקיים גם בין מטאפורת הבן הביולוגי למטאפורת הילד המאומץ: הראשונה מדגישה קשר טבעי, ראשוני ובלתי ניתן להתרה, ואילו מטאפורת הילד המאומץ מדגישה את יסוד הבחירה: ישראל אינו רק עם שנולד לה', אלא גם עם שה' בחר בו, מצאו ואספו אליו. בניגוד לתרגום השבעים אשר מכריע בין המסורות, נוסח המסורה משמר את המתח בין שתי התפיסות, ובכך מעמיק את המורכבות התאולוגית והפואטית של השירה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

במטאפורת האם היולדת מחדד את האבסורד: עם ישראל מתואר כמי ששוכח את אימו, שהביאה אותו לעולם. האבסורד של שכחת האם נזכר גם בישעיהו, אולם בכיוון ההפוך, בהקשר לשכחת האם את עוללה: "הִתְשַׁכַּח אִשָּׁה עוֹלָה מִרְחֹם בֶּן בִּטְנָה"?! (מט:טו). באמצעות שאלה רטורית מודגש האבסורד. האם ייתכן שאישה תשכח את בן בטנה? אומנם בהמשך הפסוק מופיעה שלילה של האבסורד, אולם התפיסה האינטואיטיבית הראשונית היא ששכחה אינה אפשרית בקשר שבין אם לעוללה. המטאפורות של הלידה וההנקה יוצרות מערכת שלמה של ציפיות באשר לטיבו של הקשר בין הא-ל לעמו. היא מציגה קשר ראשוני, אינטימי ועמוק, שקשה להעלות על הדעת את הפרתו. באמצעותה מקבלת חומרת החטא ממד חדש ועוצמתי: שכחת ישראל אינה רק הפרת נאמנות לא-ל, אלא שכחת מי שהעניק לו את עצם חייו.

השימוש במטאפורה האימהית אינו ייחודי להצגת הא-ל. גם כאשר משה מבקש לתאר את כובד המשא אשר הוא נושא, הוא ממחיש זאת באמצעות שימוש במטאפורה של האישה ההרה והיולדת:

לְמָה הִרְעִיתָ לְעַבְדְּךָ וְלִמָּה לֹא מָצִיתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ לְשׁוֹם אֶת מִשְׁאָ כָּל הָעָם הַזֶּה עָלַי. הָאֲנֹכִי הִרְיִיתִי אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה אִם אֲנֹכִי יִלְדֶּתִיהוּ כִּי תֹאמַר אֵלֵי שְׂאֵהוּ בְּחִיקֶךָ כְּאִשֶּׁר יִשָּׂא הָאִמָּן אֶת הַיֶּלֶק עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתָּיו (במ' יא:יא-יב).³

בניגוד לשירת האזינו, משה אינו מאמץ את מטאפורת ההורות אלא דוחה אותה מעליו: הוא טוען כי לא הרה את העם ולא ילדו, ולכן אין מוטלת עליו האחריות ההורית הכרוכה בנשיאתו ובדאגה לכל צרכיו.

תיאור הא-ל באמצעות מטאפורת האב והאם מציג את עם ישראל כבן ביולוגי של ה'. לצד תפיסה מטאפורית זו, ניתן לזהות בשירת האזינו מערכת מטאפורית שונה ואף מנוגדת המציגה את עם ישראל דווקא כבן מאומץ: "יִמְצְאוּהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתֵהוּ יִלֵּל יִשְׁמֹן יִסְבְּגֻנְהוּ יִבְוֹנְנְהוּ יִצְרְנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינֹו" (דב' לב:י). הא-ל מתואר כמי שמוצא את העם במדבר "וּבְתֵהוּ יִלֵּל יִשְׁמֹן" (בארץ שממה שבה נשמעת יללת הרוח או המדבר), ושומר עליו כאישון עינו. כפי שהעין נסגרת וממצמצמת באופן רפלקסיבי כדי להגן על האישון, כך הא-ל שומר על עם ישראל מכל משמר, כבבת עינו.

המטאפורה המציגה את הקשר שבין עם ישראל לקב"ה כקשר של ילד מאומץ נזכרת בעוד כמה מקומות במקרא. בהושע מתוארת מציאת ישראל במדבר כדבר משמח, כמו מציאת ענבים במדבר: "כְּעֵנָבִים בְּמִדְבָּר מִצְאֵתִי יִשְׂרָאֵל כְּבִכּוֹרָה בְּתֵאנָה בְּרֹאשִׁיתָהּ רִאֲיִתִי אֲבוֹתֶיכֶם" (הו' ט:י). וביחזקאל ט"ז מופיע משל האסופית המתאר כיצד ה' נתקל בישראל כתינוקת מוזנחת אשר ביום היוולדה הושלכה "אֶל פְּנֵי הַשָּׂדֶה בְּגֻעַל נִפְשָׁה" (טז:ה), וה' מאמץ אותה ודואג לכל צרכיה.

נראה כי באמצעות זיהוי המסורות הסותרות בשירת האזינו, מטאפורת הילד הביולוגי לצד

³ מעניין לשים לב כי בדברים א מתואר משא העם בהקשר לא-ל ולא למשה, ובאמצעות מטאפורת האב הממירה את מטאפורת האם: "וּבְמִדְבָּר אֲשֶׁר רִאֲיִתָּ אֲשֶׁר נִשְׂאָה ה' אֶלֶיךָ כְּאִשֶּׁר יִשָּׂא אִישׁ אֶת בְּנוֹ בְּכָל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הִלַּכְתֶּם עַד בְּאֶמֶס עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה" (דב' א:טו).

⁴ ח"ח טיגאי, דברים טז:יח-לד, יב, מקרא לישראל, תל אביב תשע"ו, עמ' 772-773.